

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA’LIMI MARKAZI

Sh. Z. Abdullayeva

BANK ISHI

*5340700 – „Bank ishi“
O‘rta maxsus, kasb-hunar
kollejlari uchun darslik*

TOSHKENT
«IQTISOD-MOLIYA»
2010

65.262.1

Taqrizchilar:

D.Saidov – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent,

D.Norbekov – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

Abdullayeva, Sharbat Zulpikarovna.

- A15** Bank ishi: (Oʻrta maxsus, kasb-hunar kollejlari uchun darslik) / Sh.Z.Abdullayeva; Oʻzbekiston Respublikasi oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi, Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi markazi. –Toshkent: „IQTISOD-MOLIYA“, 2010, –216 b.

BBK 65.262.1

Ushbu darslikda Oʻzbekistonda banklar faoliyatini tashkil qilish, tartibga solish va uning hozirgi holati haqida batafsil bayon qilingan. Shuningdek, bank tizimi, tijorat banklarining asosiy operatsiyalari nazariy va amaliy materiallar orqali yoritilgan.

Darslik tegishli soha mutaxassislari, oʻrta maxsus, kasb-hunar kollejlari oʻquvchilari uchun moʻljallangan. Undan moliya, buxgalteriya hisobi va audit yoʻnalishi boʻyicha tahsil olayotgan oʻquvchilar ham foydalanishlari mumkin.

Kirish

Bozor munosabatlarining muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan bank tizimini isloh qilish va erkinlashtirish, iqtisodiyotni rivojlantirish, xalqaro bank tizimi talablariga mos keluvchi mahalliy banklar faoliyatini tashkil qilish va ular faoliyatini yanada takomillashtirish shu kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Yaxshi taraqqiy qilgan bank tizimi va banklar faoliyatiga ega bo‘lmagan jamiyat rivojlana olmaydi.

Iqtisodiyotni samarali boshqarish uning muhim subyekti bo‘lgan banklar faoliyatini o‘rganishni, ularning ishlash usullari, funktsiya va operatsiyalarini bilishni taqozo qiladi.

Mazkur „Bank ishi“ darsligi kadrlar tayyorlash bo‘yicha ta’lim standartlari asosida ishlab chiqilgan namunaviy o‘quv dasturi asosida yaratilgan. „Bank ishi“ darsligi „Pul, kredit va banklar“ nazariy fanining davomi bo‘lib, bu fanda mavzularni nazariy jihatdan yoritish bilan birgalikda amaliy jihatdan o‘rganishga ko‘proq e’tibor qaratilgan.

Bu fan yosh bankirlarga va bank ishiga qiziquvchilarga mutaxassislik bo‘yicha bilim berishga, jumladan, banklar faoliyatini tashkil qilish va olib borish, banklarning turli bozor subyektlari bilan munosabatlarini va umuman bank ishini tashkil etish asoslarini o‘rgatishga mo‘ljallangan.

Bank maxsus muassasa sifatida o‘ziga xos funktsiya va operatsiyalarni bajaradi. U bajaradigan bu funktsiya va operatsiyalar banklar faoliyatining qator boshqa bozor munosabatlari faoliyatidan ajralib turishiga asos bo‘ladi. Banklarning ish predmeti bo‘lib

pul mablagʻlari hisoblanadi va ular bozor munosabatlarining boshqa subyektlari faoliyatida yuzaga keladigan pul munosabatlarining amalga oshirilishida vositachi sifatida maydonga chiqadilar. Pul doimo oʻzi bilan ehtiyotkorona muomalada boʻlishni va saqlashni, uni koʻpaytirishga harakat qilishni, tejamkorlik bilan samarali va oqilona ishlatishni talab qiladi. Pulni tejab-tergab ishlatadigan odam doimo pulga ega boʻlishi, pulini hisobsiz sarflaydigan kishi undan tezda ajralib qolishi va nochor ahvolga tushishi mumkin.

Bank bozor munosabatlarining boshqa subyektlaridan farqli oʻlaroq, pul bilan ishlovchi, vaqtincha boʻsh turgan pul mablagʻlarini oʻzida yigʻuvchi, uni pul zarur boʻlgan subyektlarga vaqtincha foydalanishga berib turuvchi va bu pul mablagʻlarini samarali ishlatish asosida oʻz faoliyatini olib boruvchi muassasa hisoblanadi.

Bank ishini qonun va qoidalar asosida aniq va samarali olib borish, nafaqat, bank faoliyatini rivojlantiradi, balki butun jamiyatning va iqtisodiyotning ravnaq topishiga, jamiyat aʼzolarining boyishiga olib keladi.

Odatda, iqtisodiyotning holati banklar faoliyati bilan aniqlanadi. Banklar iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi organ hisoblanib, moddiy ishlab chiqarishni tashkil qilish va olib borishda vositachi sifatida, kapital aylanishining uzluksizligini taʼminlash, boʻsh pul mablagʻlarini yigʻish va ularni pul zarur boʻlgan subyektlar oʻrtasida taqsimlash boʻyicha faoliyat olib boradi. Banklar faoliyatining boshqa subyektlardan farqli yana bir tomoni shundaki, ular, asosan, jalb qilingan mablagʻlarga tayanib ishlaydilar. Bu esa oʻz navbatida bank ishining tavakkalchilik darajasini oshiradi. Chunki bank bir tomondan unga oʻz jamgʻarmalarini ishonib topshirgan yuridik va jismoniy shaxslar oldida majburiyatga ega boʻlsa, ikkinchi tomondan oʻz aksiyadorlari oldida majburiyatga ega. Shu sabab banklar mablagʻlarni doimo iqtisod qilib ish olib boradilar. Banklar faoliyatidagi bunday ehtiyotkorlikni mashhur yozuvchi Mark Tven „Bankir shunday odamki, u quyosh chiqib turganda siz-

ga soyabonini berib turadi-yu, yomg'ir yog'ishi bilan uni sizdan tortib oladi“, deb ta'riflagan edi.

Bank ishi bozor munosabatlarining o'zgarishiga qarab o'zgarib boradi, lekin ular tarixiy rivojlanishning qaysidir davrining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarni, klassik funksiyalar va operatsiyalarni saqlab qolganlar. Banklar qadimdan ham bo'sh turgan pul mablag'larini yig'ish, ularni saqlash, pul zarur bo'lgan subyektlarga vaqtinchalik, qaytib berish va to'lovlilik sharti bilan berib turish kabi operatsiyalarni bajarganlar. Hozirgi kunda ham bank faoliyati ko'lami, mijozlari va operatsiya turlari ko'paygan bo'lsa-da, aynan bankka tegishli bo'lgan yuqoridagi xususiyatlar saqlanib qolgan va yanada mustahkamlanmoqda.

„Bank ishi“ga ilmiy-amaliy taraqqiyotni o'zida mujassamlashtiruvchi fan sifatida qarash mumkin. Hozirgi kundagi banklar ilgari banklarga nisbatan, ilg'or, yangi shakllarda va yangi texnologiyalar asosida iqtisodiyotning talablariga mos keluvchi operatsiyalarni qo'llash orqali faoliyat olib bormoqdalar.

Jahon amaliyotida banklar mijozlarga 300 dan ortiq turli xil operatsiyalarni tavsiya qiladilar.

O'zbekiston Respublikasida ham bank tizimini erkinlashtirish va isloh amalga qilishdan maqsad – banklarimiz faoliyatini xalqaro bank amaliyoti andozalariga yaqinlashtirish, banklarning kapitalini ko'paytirgan holda, ularni xususiylashtirish, banklar faoliyatida yangi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va umuman banklar faoliyati orqali iqtisodiyotning samaradorligi va barqarorligiga erishishdan iboratdir.

Mazkur „Bank ishi“ darsligi banklar faoliyatining turli jihatlari-ni o'zida mujassamlashtirgan.

Darslikda bank tizimi va uning bo'g'inlari, Markaziy bank va tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning huquqiy asoslari, bu banklarning faoliyat ko'rsatishiga bo'lgan talablar, ularning faoliyatiga ruxsat berish va litsenziyani bekor qilish, bu banklarning asosiy maqsad, vazifalari va funksiyalari bilan bog'liq savollar,

tijorat banklari faoliyatining Markaziy bank tomonidan nazorat qilinishi, iqtisodiy me'yorlar, ularga rioya qilish bilan bog'liq mavzular yoritilgan. Banklar faoliyatini tashkil qilish va olib borish to'g'risidagi qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga izoh berilgan.

Darslik, shuningdek, tijorat banklari faoliyatining iqtisodiy asoslariga bag'ishlangan bo'lib, unda tijorat banklari resurslarini tashkil qilish, ularning tarkibi va manbalari, bank kapitali, uning tarkibi, uni hisoblash usullari, tijorat banklarining jalb qilingan mablag'lari, ularning tarkibi, tijorat banklarining aktivlari va ularning sifat darajasi tahlili, tijorat banklarining daromadlari va xarajatlari, ularning foydasi kabi mavzular o'z ifodasini topgan. Mijozni kreditlashda muhim bo'lgan jarayon, kreditlash operatsiyalari, mijozning kreditga layoqatliligini aniqlash ko'rsatkichlariga ham alohida o'rin berilgan.

Darslik tijorat banklari bajaradigan operatsiyalar va ko'rsatadigan xizmatlarga bag'ishlangan bo'lib, tijorat banklarining passiv va aktiv operatsiyalari, mijozlarning kreditga layoqatliligini aniqlashda qo'llaniladigan moliyaviy koeffitsiyentlar, qisqa muddatli kreditlash asoslari, alohida kredit turlari va ularni qo'llash imkoniyatlari, banklar tomonidan berilgan kreditlarning ta'minlanganlik turlari bayon qilingan.

Mazkur darslikda tijorat banklarining lizing, faktoring, forfeyting operatsiyalari ko'rib chiqilgan, shuningdek, unda shu kun iqtisodiyotining dolzarb sohasi bo'lgan valuta operatsiyalari asoslari ham ta'riflangan.

Bu bo'limda yana tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari, banklarning foiz siyosati, bank risklari va ularni boshqarish masalalari bilan bog'liq mavzular yoritilgan.

„Bank ishi“ darsligi shu sohada yaratilgan ilk darslik bo'lib unda mahalliy iqtisodiyot va banklar faoliyatining bayon qilinishi bilan birga xorijiy banklar amaliyoti, ularning xususiyatli va farqli tomonlari ham ko'rib o'tilgan, bank amaliyotida mavjud ba'zi

muammolar to'g'risida ham fikr yuritilgan. Kitobda har bir mavzuning oxirida o'quvchilar bilimini mustahkamlash uchun „Tayanch so'zlar“ va „O'z bilimini tekshirish uchun savollar“ tavsiya qilingan. Savollarga to'liq javob berishdan tashqari, o'quvchilarga ba'zi mavzular bo'yicha, yoki unda qo'yilgan muammoni o'rganmay, o'z mustaqil fikrini bayon qilishga imkon beruvchi yozma xulosalar yozish vazifasi ham yuklatiladi.

Darslikdan kadrlar malakasini oshirish, ularni qayta tayyorlashni tashkil qilishda ham foydalanish mumkin.

Darslikni tayyorlashda mavzuning nazariy tomoni bilan birga banklar va mijozlarning amaliy materiallaridan, bank amaliyotida foydalaniladigan me'yoriy hujjatlardan keng foydalanilgan.

Sizning fikr va mulohazalaringiz mazkur darslikni qayta nashr qilish jarayonida, uning sifatini yaxshilashga yordam beradi, degan umiddamiz.

I BOB. BANKLAR VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BANK TIZIMI

1-§. Bank va bank tizimining rivojlanish bosqichlari

Dashtabki banklar qachon va qanday paydo bo‘lganligini aniqlash qiyin. Hozirgi davrda banklar faoliyati xususiyatidan kelib chiqib, turlicha operatsiyalarni bajaruvchi universal moliyaviy tashkilotlarni o‘zida namoyon qiladi. Masalan, birinchi darajali toifaga kiruvchi chet el banklari o‘z mijozlariga 300 dan ortiq turli xil xizmatlarni ko‘rsatadilar. Bu operatsiyalarning va xizmatlarning barchasi bir vaqt va bir joyda paydo bo‘lmaganligi sababli ham bank ishining „boshlang‘ich“ nuqtasini aniqlash aniq tadqiqotlar olib borishni va ular asosida ma‘lum bir fikrlarni mujassamlashtirishni talab qiladi. Siz banklarning paydo bo‘lishi tarixi bo‘yicha ba‘zi bir fikrlar to‘g‘risida tushunchaga egasiz. Bank ishi rivojlanishini bankning alohida operatsiyalari miqyosida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, bank ishining tarixiy rivojlanishi quyidagicha borganini ko‘rishimiz mumkin:

1-chizma

Banklar faoliyatining eng „qadimgi“ operatsiyalaridan biri, pulni saqlab berish operatsiyasi hisoblanadi. Ma‘lumki, eng qadim-

gi davlatlarda ham omonatlarni qabul qilish operatsiyalari mavjud bo'lgan. Ilk bor bunday ish bilan obro' va ishonchga ega bo'lgan puldor shaxslar, Yevropa mamlakatlarida cherkov muassasalari shug'ullanganlar. Masalan, mashhur grek ehromlari (masalan, Delfiya, Efes ehromlari) bir paytning o'zida bank muassasalari bo'lib ham xizmat qilgan. O'sha qadimgi davrlardan boshlab, qo'yilgan pul yoki mulk bo'yicha foizlar ham hisoblangan. Banklarning kelib chiqishiga oid mavjud adabiyotlarda banklar paydo bo'lishining asosiy yoki boshlang'ich bosqichi birinchidan pul mablag'larini saqlab berish bo'lsa, ikkinchidan pul mablag'larini almashtirib berishdan iborat ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Pul ayirboshlash bo'yicha ehtiyoj alohida paydo bo'lgan. Bunga Yevropani yorqin misol qilib ko'rsatish mumkin. O'rta asrlarda tangalarning yagona tizimi mavjud bo'lmagan. Savdo turli mamlakatlar, shaharlar, hatto alohida shaxslarning tangalari orqali olib borilgan. Barcha tangalar turli vazn, shakl va nominalga ega bo'lgan. Tangalar bilan shug'ullanuvchi va ayirboshlashni olib bora oladigan mutaxassislar o'z ayirboshlash stollari bilan qizg'in savdo ketayotgan joylarda ish olib borishgan. Shu bois, „bank“ so'zi italyancha „banco“ – „ayirboshlovchining oldidagi stol“ degan ma'noni anglatuvchi so'zdan kelib chiqqan. Bunga o'xshash operatsiyalar bundan ancha avvalgi davrlarda qadimgi Gretsiya, Rim, Sharqda amalga oshirilardi.

Pulni saqlash va ayirboshlash bo'yicha operatsiyalar bilan shug'ullanuvchi shaxslar yig'ilgan boylıklar – pullar samarasiz, harakatsiz yotmasligi uchun mavjud mablag'larning hech bo'lmaganda bir qismini bo'lsa ham vaqtinchalik foydalanishga berilsa, sezilarli foyda olish mumkinligini bilishardi. Shunday qilib, pullarni ma'lum muddatga qaytarish va foiz to'lash shartlari bilan garov asosida beriladigan ssuda (kredit) operatsiyalari paydo bo'lgan. Bunda garov sifatida uylar, kemalar, qimmatbaho buyumlar, chorva mollari, qullar qabul qilingan.

Bir bank, aniqrog'i, pulni saqlab beruvchi xizmatidan o'zaro hisob-kitoblar bilan bog'langan bir necha shaxslar foydalanishi

mumkin bo'lgani uchun, asta-sekin mijozlarga hisob-kitob xizmatini ko'rsatish operatsiyalariga ehtiyoj paydo bo'la boshladi. Dastavval ular quyidagicha amalga oshirilar edi. Har bir omonatchi pulni saqlab beruvchida uning ismi yozilgan jadval shaklidagi o'z hisobvaraqsiga ega bo'lgan. Bu jadvalda pullarning harakati (kirim yoki chiqim) aks ettiriladi. Butun operatsiya pulni saqlab beruvchi bankir – omonatchining og'zaki yoki yozma buyrug'i bilan amalga oshirilar edi. Bunda mos o'zgarishlar o'zaro hisob-kitoblarda ishtirok etuvchi shaxslar jadvallariga kiritiladi. Bu eng sodda xizmatlar naqd pulsiz hisob-kitoblarning dastlabki shakllarini tashkil qilgan.

Yuqoridagi barcha operatsiyalar dastlab alohida mavjud bo'lgan va keyinchalik ular bank deb nomlangan bir xil tashkilotlar chegaralarida birlashganlar. G'arbiy Yevropada oddiy ayirboshlash idoralaridan bank uylariga o'tish jarayoni XVI–XVII asrlarda boshlangan.

Ko'pchilik iqtisodchilar bank mohiyatini ssuda (kredit) operatsiyalarida ko'rishga moyildirlar.

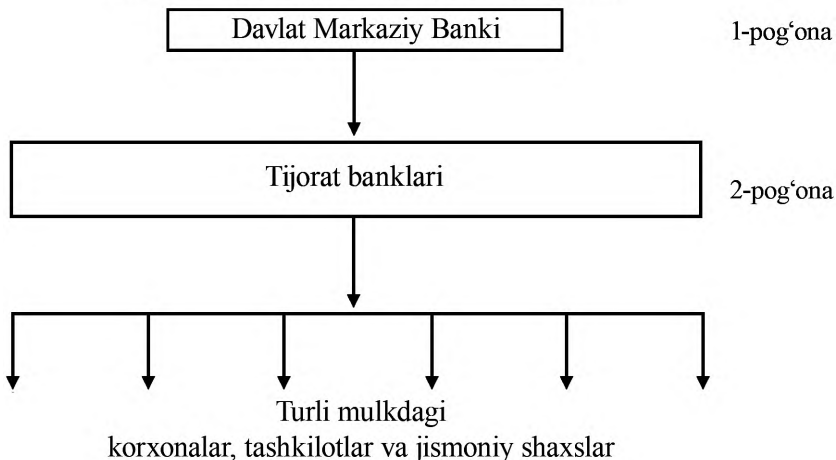
Shuni hisobga olish kerakki, har bir davlatda bank faoliyatining qonuniy tariflari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shunday qilib, bank ishining asrlik an'alariga ega bo'lgan Angliyada 1979-yilda banklar to'g'risida yangi qonun qabul qilindi. Unda „bank“ atamasining ta'rifiga alohida e'tibor berilgan. Britaniyalik qonun chiqaruvchilar bank ta'rifini ancha soddalashtirganlar, ya'ni ular bank deganda Angliya Davlat Banki bank deb tan olgan har qanday kompaniya tushunilishi mumkinligini qayd etganlar. O'z navbatida Angliya Davlat Banki jahon tajribasi nuqtayi nazaridan umum tan olingan bank xususiyatlariga ega bo'lgan mezonlarni o'rnatgan. Xususan, bank maqomiga da'vo qiluvchi kompaniya omonatlar qabul qilayotgani, kreditlar berayotgani, eksport-import moliya operatsiyalarini amalga oshirayotganligi, valuta ayirboshlayotganligi, investitsion xizmat ko'rsatayotganligi va moliya bilan bog'liq masalalar bo'yicha maslahatlar berayotganligini isbot qilishlari ham kerak.

Uzoq yillar davomida jamiyatning rivojlanishi va unga mos tovar-pul munosabatlarining o'sib, takomillashib borishi banklarning operatsiyalari va ko'rsatadigan xizmatlari ko'lamining kengayib borishiga, jamiyat a'zolarining pulga bo'lgan talabining oshib borishiga olib kelgan. Davlat, jismoniy va yuridik shaxslarning manfaatlarini muvofiqlikda olib borish, davlat va jamiyat a'zolarining pul mablag'lariga bo'lgan talablarini qondirgan holda davlatning iqtisodiy jihatdan o'sishi va barqarorligini ta'minlash maqsadida banklar o'rtasida bajariladigan funktsiya va operatsiyalar ko'lami taqsimlana borgan, ya'ni davlat nomidan, davlat manfaatlarini himoya qilgan holda faoliyat ko'rsatuvchi banklar va alohida jamiyat a'zolari bilan ishlovchi banklar yoki yuqoridagi ikki yo'nalishni ham o'zida mujassamlashtirgan banklar (oxirgisiga sobiq sovetlar davridagi Davlat bankini kiritish mumkin) shakllana borgan.

Hozirgi davrda jahonda umum qabul qilingan tizim bo'lib ikki pog'onali bank tizimi xizmat qiladi va u davlat Markaziy banki va tijorat banklari tarmog'ini o'z ichiga oladi.

2-chizma

Jahonda umum qabul qilingan bank tizimi

Lituz.com

**To'liq qismini
Shu tugmani
bosish orqali
sotib oling!**